

Brad S. Gregory. *The unintended Reformation. How a religious revolution secularized society.* Belknap Press of Harvard University Press

Volgens de Duitse socioloog Max Weber was de 'geest' van het kapitalisme, met zijn strenge arbeidsethos en zijn investeringsdwang, ontstaan uit de ascetische 'ethiek' van het protestantisme. Niet dat Luther en Calvijn hun aanhangers opriepen om zoveel mogelijk geld te verdienen. Er was sprake van een *onbedoeld* gevolg. De predestinatieleer maakte de gelovigen zo onzeker over hun heil of verdoemenis, dat zij van de weeromstuit kozen voor een gedrag (keihard werken, niet genieten) dat wonderwel aansloot bij de behoeften van het opkomende kapitalisme.

Op Webers beroemde these is veel kritiek gekomen. Van de onbedoelde historische gevolgen gaat niettemin nog altijd een grote aantrekkingskracht uit. Wie niet in een simpele lineaire vooruitgang gelooft, kan zo alsnog enige orde aanbrenge in de chaos. Zonder dat de geschiedenis iets van haar verbazingwekkende, ironische of tragische karakter hoeft te verliezen. Want de orde laat zich alleen achteraf vaststellen - als het al te laat is.

Of dit ook geldt voor de Amerikaanse historicus Brad S. Gregory, verbonden aan de katholieke University of Notre Dame, is de vraag. In *The unintended Reformation. How a religious revolution secularized society* presenteert hij weliswaar de hele moderne gesecculariseerde wereld als een onbedoeld gevolg van de Reformatie, maar het betreft niet een louter historische exercitie. Volgens Gregory gaat zijn boek evenzeer over het heden als over het verleden. Misschien is het dus nog niet te laat.

Gregory gaat door op de Weber-these, maar maakt deze een stuk ruimer en (onbedoeld, naar ik aanneem) ook vager en algemener. Op het eerste gezicht bestaat er geen groter tegenstelling dan tussen secularisering en Reformatie. Luther en Calvijn werden juist gedreven door fanatieke geloofsijver. Zij verlangden een zuivering van het christendom en zochten de ware boodschap van Christus in de bijbel (*sola Scriptura*) en niet langer in het leergezag van de kerk. Maar wie of wat moest dan beslissen welke interpretatie van de Schrift de juiste was? Het gevolg was een veelvoud van interpretaties en al gauw ook van confessies.

Toen de politiek zich ermee bemoeide, leidde dat tot een eeuw van bloedige godsdienstoorlogen. Daarna zag men uit naar een waarheid met minder rampzalige bijverschijnselen. Aanvankelijk beleefde het antieke scepticisme een revival, de ideale uitweg voor wie niet kan beslissen. Tenslotte diende de rede zich aan, met in haar kielzog de nieuwe natuurwetenschappen.

Onze eigen Gouden Eeuw bewees bovendien dat het een staat economisch geen windeieren legde, als hij wat pragmatischer of toleranter omging met religieuze verschillen. Het is jammer dat Gregory *Het burgerlijk leven* (1590) van Simon Stevin niet kent, want dat broodnuchtere traktaat demonstreert voorbeeldig zijn stelling dat Holland hier een voortrekkersrol heeft gespeeld. Anderhalve eeuw later zou een en ander in de Verenigde Staten worden geinstitutionaliseerd, en daarmee was het hek van de dam. Religie werd privézaak, secularisatie de norm.

Tot zover is er niet veel aan te merken op Gregory's verhaal, behalve dat het nogal breedspakig wordt verteld en weinig nieuws bevat. Maar al gauw dringt door dat het geen verhaal met een happy end gaat worden. De secularisatie blijkt in Gregory's ogen allerminst een zegen. Rede en wetenschap laten de mens immers volkomen in de steek als het erom gaat de grote Levensvragen te beantwoorden. De zin van het bestaan, de moraal, het maatschappelijk goed - iedereen moet het zelf maar uitzoeken in het 'Kingdom of Whatever', waar een 'hyperpluralisme' heerst dat het pluralisme van de Reformatie vele malen overtreft.

Aan die Reformatie heeft dat hyperpluralisme intussen wel zijn bestaan te danken, aldus Gregory, die een somber beeld schetst van het heden. Consumentisme en koopzucht zouden nog de enige sociale 'lijm' zijn die de samenleving bijeenhoudt. We hebben ons zelf 'gekoloniseerd' met een kapitalisme dat inmiddels levensgevaarlijke ecologische dreigingen heeft veroorzaakt. Gregory behoort duidelijk niet tot de klimaatsceptici.

Hoewel zijn conclusie is getiteld 'Against Nostalgia', spreekt uit *The unintended Reformation* een onmiskenbare bewondering voor het nog ongeschonden middeleeuwse christendom. Het gaf op alle Levensvragen antwoord, stimuleerde tot een praktische deugdenethiek, en voorzag politiek en economie van een moreel tegenwicht. Wat er in het heden goed gaat, danken we aan die erfenis, meent Gregory. Het verleden is nooit echt voorbij. Integendeel, op een doorgaans ongemerkte en zelden erkende manier bepaalt het ons heden.

Wat Gregory precies bedoelt, wordt duidelijk als hij zich keert tegen hedendaagse atheïsten als Dawkins en Dennett, die vinden dat de wetenschap geen ruimte laat voor het bestaan van een God. Volgens Gregory kunnen Dawkins cum suis dat alleen maar vinden op grond van een verschuiving in Gods ontologische status, die zich in de late middeleeuwen (bij Duns Scotus) had voorgedaan. Het 'zijn' van God kwam daardoor op hetzelfde theoretische niveau te liggen als dat van mensen en dingen. Bij Thomas van Aquino daarentegen bestond er nog een absoluut verschil tussen God en Zijn schepping, en op grond van die opvatting zou de wetenschap onmogelijk iets over God en Zijn al of niet bestaan kunnen zeggen. Dawkins en Dennett gaan dus, zonder het zelf te beseffen, uit van een specifiek metafysisch of theologisch a priori.

In hoeverre deze voorstelling van zaken helemaal correct is, kan ik niet beoordelen. De fijnzinnige ins en outs van de laatmiddeleeuwse filosofie zijn voor een niet-specialist moeilijk te doorgronden. Het wordt nu alleen wèl duidelijk *waarom* Gregory zozeer de nadruk legt op deze theologische basis van het hedendaagse 'wetenschappelijke' atheïsme.

Gregory is niet zo dwaas om een terugkeer naar het middeleeuwse christendom te bepleiten. Hij weet bovendien te goed dat ook toen tussen praktijk en doctrine een diepe kloof gaapte, de Reformatie is tenslotte niet om niets ontstaan. Ook op een algehele mentaliteitsverandering rekent hij niet. In de Verenigde Staten zou die trouwens niet nodig zijn, omdat een ruime meerderheid er - anders dan in Europa - nog altijd christelijk is en zelfs in 'wonderen' gelooft (maar ook in UFO's, voeg ik daaraan toe). Wat Gregory wil, is dat van dat

christendom ook iets zal doordringen in de academische wereld. Ziedaar de actuele inzet van deze merkwaardige historische studie.

Om zich te kunnen ontwikkelen heeft de wetenschap zich moeten ontworstelen aan de wurggreep van de theologie. Vaak buiten de universiteit om, al bewees de Leidse universiteit dat het ook *binnen* de academie kon. De afgelopen twee eeuwen is de theologie wetenschappelijk overal buiten spel gezet. Niemand geeft geloofswaarheden dezelfde cognitieve status als wetenschappelijk verkregen kennis. Juist daarom hamert Gregory zo op die verborgen theologische basis. Berust die soms niet op geloof? Alle reden dus, volgens hem, om het religieuze geloof óók serieus te nemen.

Wat ik alleen niet goed snap, even afgezien van de weinig dwingende logica, is wat Gregory hiervan eigenlijk verwacht. Laten we zijn eigen discipline, de geschiedenis, tot voorbeeld nemen. Wat zou het geloof daarin kunnen betekenen, als het wetenschappelijk serieus werd genomen? Katholieken geloven in een Voorzienigheid die het goede met de mens voorheeft. Voor zover de geschiedenis onbedoelde gevolgen kent, moeten die op een hoger niveau dus wel degelijk bedoeld zijn, namelijk door God. Maar wat kan God bedoeld hebben met de Reformatie en haar onbedoelde gevolgen? Vreemd genoeg horen we daar niets over in *The unintended Reformation*.

Een gemiste kans.

(*NRC Handelsblad*, 13-4-2012)